

Boplatser, gravar, hägnader och skålgrop vid Säby i Danmark

Arkeologisk utredning

Säby 6:2 m.fl.
Danmark socken
Uppland

Per Frölund

Boplatser, gravar, hägnader och skålgrop vid Säby i Danmark

Arkeologisk utredning

Säby 6:2 m.fl.
Danmark socken
Uppland

Per Frölund

Omslagsbild: Några av utredningsområdets innevånare av släktet *Bos Taurus*.

Upplandsmuseets rapporter 2008:08

ISSN 1654-8280

© Upplandsmuseet, 2008

Foto och planer: Per Frölund

Allmänt kartmaterial: © Lantmäteriet. Ärende nr MS2006/1674

Upplandsmuseet, S:t Eriks gränd 6, 753 10 Uppsala
Telefon 018 – 16 91 00. Telefax 018 – 69 25 09
www.upplandsmuseet.se

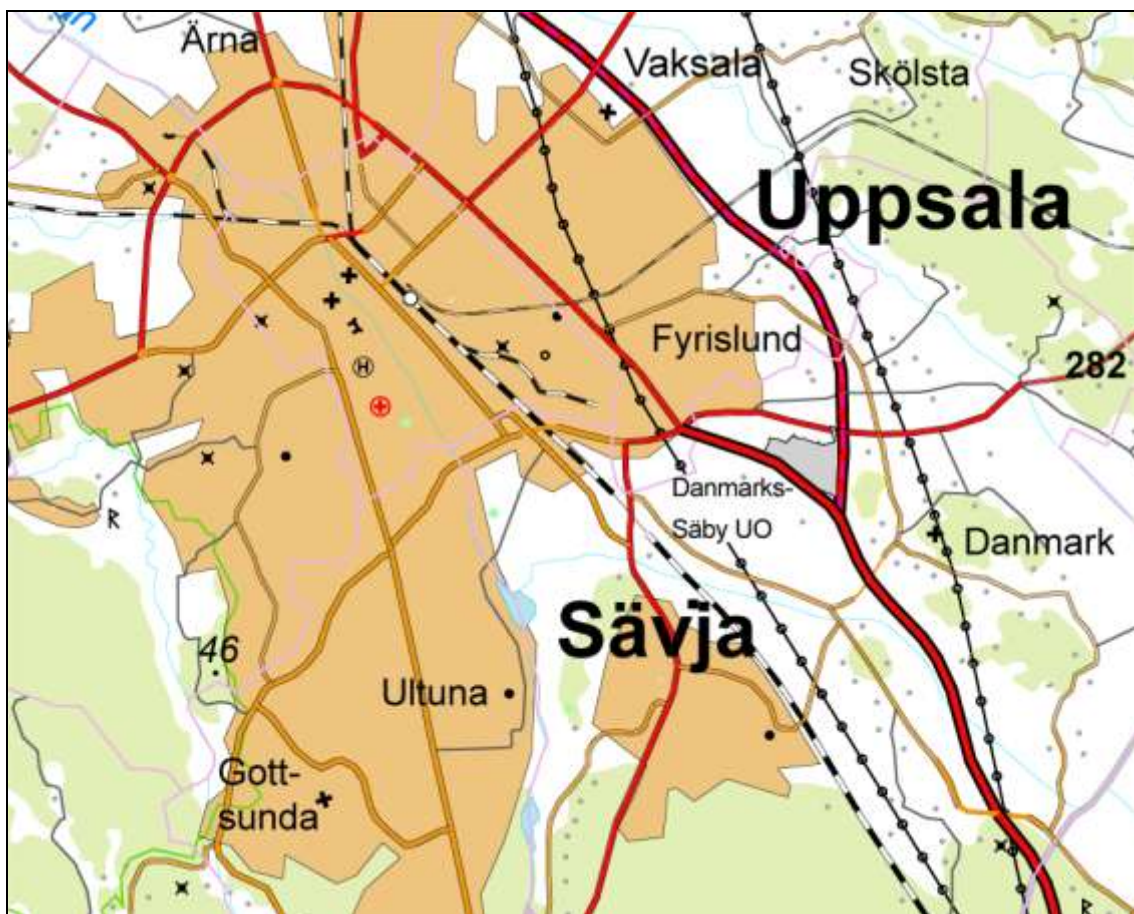
Innehåll

Antikvariska förutsättningar	6
Frågeställningar och metod	7
Platsens historia och topografi	8
Fornlämningsmiljö och tidigare undersökningar	10
Resultat	11
Inventering	11
Sökschakt	12
Diskussion	14
Förslag	15
Sammanfattning	16
Administrativa uppgifter	17
Referenser	17

Antikvariska förutsättningar

Upplandsmuseet utförde i juni 2007 en arkeologisk utredning av arbetsområdet Danmarks-Säby på uppdrag av Uppsala kommun och efter beslut av länsstyrelsen i Uppsala län. Arbetsområdet ligger i Uppsalas sydöstra utkant, mellan väg 282 och E4:ans södra infart till Uppsala. I öster begränsas området av väg E4 (figur 1). Resultatet från fältinventeringen redovisades preliminärt till länsstyrelsen i Uppsala län i ett PM (UM dnr Ar-583-2007; 2007-06-27). Grävning av sökschakt medgavs inte inom fastigheten Danmark Kumla 2:2 av markägare (se figur 8). Ansvarig för utredning och rapport har varit Per Frölund. Kartavsnittet har skrivits av Hans Göthberg.

Figur 1. Utredningsområdets läge i sydöstra Uppsala (grå markering).

Frågeställningar och metod

Utredningen har en frågeställning som också sammanfaller med dess syfte. Det var att klargöra om arbetsföretaget skulle komma att beröra tidigare okända fornlämningar. Utredningen omfattade följande metoder:

- Arkivstudier och kartstudier
- Fältinventering och sökschakt

Den arkeologiska utredningen har omfattat arkivstudier i form av sammanställning av uppgifter om fornlämningar, arkeologiska undersökningar och fynd (SHM, UM & Museum Gustavianum) samt sammanställning och analys av äldre lantmäterikartor och kameralt material (LMV & DMS). En fältinventering har gjorts framförallt av områdets impedimentmark. Den odlade marken var vid tillfället satt i omställning och kraftigt bevuxen. Sökschakt har grävts i de delar som erfarenhets- och kunskapsmässigt ansågs ha förutsättningar att dölja fornlämningar och som gränsar till kända fornlämningar. Schakt och anläggningar har dokumenterats med GPS och totalstation, registrerats och bearbetats i dokumentationssystemet Intrasis.

Figur 2. Detaljplaneområdet Danmark-Säby med före utredningen kända fornlämningar. Prickad mark = preliminärt föreslagen natur/parkmark. Grå yta = utredningsområdet Kumla Säby (Göthberg 2004).

Platsens historia och topografi

Arbetsområdet berör mark som under historisk tid framförallt tillhört Säby men också Danmarksby, Överkumla och Villinge. Dessa byar är skriftligt kända sedan slutet av 1200-talet och början av 1300-talet. Förekomst av fornlämningar, namnformer och storlek visar emellertid att bebyggelse funnits betydligt tidigare än så inom byarnas områden.

By	År	Äldsta namnform	Antal gårdar 1540
Danmarksby	1291	"in villa Danmarcum"	10
Kumla	1301	"in Kumblum"	4
Säby	1275	"in Seby"	7
Villinge	1291	"in Vilingi"	3

Figur 2. Tabell över den kända historiska bebyggelse vars mark berörs av denna utredning.

Området omfattar ca 35 hektar och utgörs till större delen av odlingsmark varav drygt 20 hektar åker. I åkermarken finns inslag av åkerholmar. Centralt i området finns en ca tio hektar stor hagmark med anslutande åkermark i väster och öster. Området är beläget i en svag sydsluttning som vetter mot de flacka markerna som längre söderut ansluter mot Sävja- och Fyrisåarna. Nivåerna för odlingsmarken ligger mellan 17 och 23 m ö h, medan hagmarkens högre delar ligger på 25 m ö h.

Utredningsområdet berör nästan helt och håller Säbys ägor enligt äldre lantmäterikartor. Endast i sydöst berörs små delar av Villinge och Danmarksby samt i nordost Kumla. För Säby finns en relativt omfattande uppsättning äldre lantmäterikartor; från 1640-41, 1734, 1760, 1806 och 1809.

Redan det äldsta kartmaterialet (se referenser) visar att utredningsområdet dominerades av odlingsmark, med ett parti sammanhängande impedimentmark i den centrala delen. Kartorna från 1700- och 1800-talet visar en gradvis uppodling inom impedimentmarken. I och med att impedimentmarken för närvarande används som hagmark är den uppodlade delen faktiskt något mindre än under 1600-talet. Markslag som äng och beteshagar var enligt de äldre lantmäterikartorna för Säby, Villinge och Danmarksby främst belägna i de låglänta markerna mot Sävjaån. I varierande grad visar kartorna även förekomst av diken. Kartan över storskiftet från 1760 visar två ytor med ansamlingar av diken vid utredningsområdets östra kant. De avspeglar flack, låglänt och sannolikt relativt blöt mark. De ansluter därmed till en bäck som kan anas strax utanför områdets östra gräns och som dränerat dalgången mellan Villinge och Danmarksby. Enbart i utredningsområdets sydvästra kant tangeras en hägnad mellan olika årgångsgården och hägnaden sammanfaller delvis också med ägo gränsen mellan Säby och Villinge.

Den enda bebyggelse som finns inom utredningsområdet är två soldattorp i den sydvästra delen enligt häradsekonomiska kartan från 1859-63. Säbys bytomt låg omkring 150 m utanför utredningsområdets sydvästra gräns.

Figur 3. Historisk kartkalk över utredningsområdet (svart heldragen linje). För ingående kartor, se Lantmäteriakter s. 16.

Därtill finns belägg för några vägar inom området. Den mest tydliga gick parallellt med områdets östra gräns och förband Kumla med Villinge. Den hade också förbindelse med Danmarksby och därmed även Danmarks kyrka. Vägen kan konkret beläggas på kartan från 1760, men indikationer i form av diken längs med denna vägdragning finns redan på kartan från 1641. Invid delar av områdets södra gräns fanns en väg mellan Säby och Danmarksby. Den visas redan på kartan från 1760, men kan antydans på kartorna från 1641 och 1734 av en ren i åkern och att den följer en hägnad. Slutligen korsades områdets västra del av en väg mellan Säby och Kumla. Den är markerad på kartan från 1806 över Säby, och på en karta över Kumla från 1764.

Fornlämningsmiljö och tidigare undersökningar

Helt eller delvis inom arbetsområdet finns sedan tidigare sex registrerade fornlämningar. Dessa består av ett mindre gravfält samt en grav (fornlämning 69 & 173) och därutöver av boplatser (162, 168, 172) samt platsen för en härd (175). Direkt väster om arbetsområdet finns ett större gravfält (fornlämning 63). Utredningsområdet ansluter i norr mot ett tidigare utredningsområde (se figur 4 nedan samt Göthberg 2004). Vid 2004 års utredning berördes en mindre del av området, beläget i den norra centrala delen (Göthberg 2004). Vid sökschaktning påträffades här en härd (fornlämning 173). Områdets östligaste del berördes av en förundersökning 1996 (Aspeborg et al 1997, s. 17), varvid boplatzlämningar från äldre järnålder framkom (fornlämning 162). För övrigt har inga arkeologiska fynd påträffats inom utredningsområdet.

Figur 4. Översikt över sökschakt inom området. Ofyllda schakt inom området = Göthberg 2004 resp. Aspeborg et al 1997.

Resultat

Resultatet av fältinventering och sökschakt visade säkra belägg för fornlämningar i områdets västra (omställd åker), mellersta (hage) och östra del (omställd åker). Vid fältinventeringen påträffades 13 tidigare okända fornlämningar. Vid sökschaktning kunde sex boplatsytor konstateras.

NR	Typ	Beskrivning
63	Gravfält	100 gravar; runda, rektangulära, kvadratiska & triangulära stensättningar och resta stenar
69	Gravfält	Fem runda övertorvade stensättningar
162	Boplats	<i>Utökning av tidigare känd boplatsyta, se Aspeborg et al 1997.</i>
168	Boplats	<i>Utökning av tidigare känd boplatsyta, se Göthberg 2004, s. 9ff, Lokal F.</i>
172	Boplats	Se Göthberg 2004, s. 9ff, Lokal A.
173	Härd	Se Göthberg 2004, s. 9ff, Lokal D.
175	Grav	Se Göthberg 2004, s. 8f.
181	Grav	<i>Rund övertorvad stensättning 4-5 m diameter, enskiktad av 0,5-1 m stora block, mittblock</i>
182	Hägnad	<i>Stensträng 80 x 1 m, enkel rad av 1 m stora block</i>
183	Hägnad	<i>Stensträng 14 x 1 m, enkel rad av 1 m stora block</i>
184	Grav	<i>Rund övertorvad stensättning 5-6 m diameter, enskiktad av 0,3-1 m stora block</i>
185	Grav	<i>Rund övertorvad stensättning 5-6 m diameter, enskiktad av 0,3-1 m stora block</i>
186	Grav	<i>Rund övertorvad stensättning 5-6 m diameter, enskiktad av 0,3-1 m stora block</i>
187	Hällbild	<i>Skålgrop 45 mm diameter, 9 mm djup</i>
188	Boplats	<i>Två härdar med inslag av brända ben</i>
189	Boplats	<i>En härd och ett stolphål</i>
190	Boplats	<i>Två stolphål</i>
191	Torp	<i>Stengrund 10 x 8 m med spisröse</i>
192	Torp	<i>Stengrund 8 x 6 m</i>
193	Boplats	<i>Två härdar och två stolphål</i>
194	Hägnad	<i>Stensträng 30 x 1 m, enkel rad av 1 m stora block</i>
195	Hägnad	<i>Stensträng 50 x 1 m, enkel rad av 1 m stora block</i>
196	Grav	<i>Rund övertorvad stensättning 4-5 m diameter, enskiktad av 0,3-1 m stora block</i>
197	Grav	<i>Rund övertorvad stensättning 5-6 m diameter, enskiktad av 0,3-1 m stora block</i>

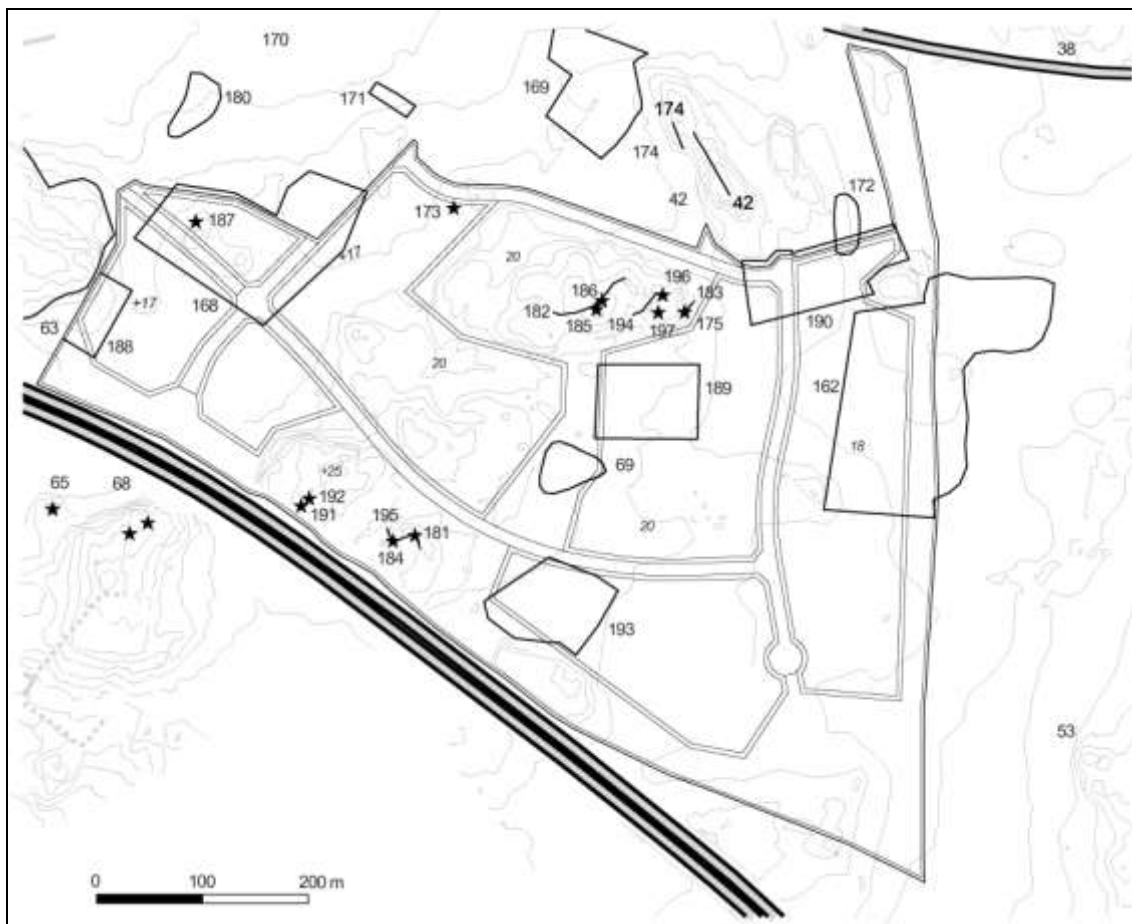
Figur 4. Tabell över fornlämningar; nya fornlämningar inom arbetsområdet kursiverade.

Inventering

Fältinventeringen omfattade en terrängrekognosering av området med en preliminär antikvarisk bedömning av fornlämningar och andra kulturlämningar. Påträffade lämningar lägesbestämde med GPS eller totalstation. Vid fältinventeringen kom den största insatsen inledningsvis att göras på hagmarken eftersom åkermarken var svårinventerad på grund av hög växtlighet.

I arbetsområdets nordvästra del påträffades en hällbild i form av en skålgrop på fast berghäll (fornlämning 187). I hagmarken framkom på ca 23-24 m ö h två grupper med totalt sex gravar (fornlämning 181, 184, 185-186, 196-197) Till dem anslöt fyra hägnader (fornlämning 182, 183, 194, 195). Gravarna utgörs av runda övertorvade stensättningar av samma slag som den tidigare kända fornlämning 175. Hägnader av motsvarande slag typ finns sedan tidigare på ett impediment drygt 100 meter norrut (fornlämning 42, 174).

I hagmarkens sydvästra del syns husgrunder varav den ena med spisröse (fornlämning 191, 192). Dessa kan med hjälp av häradskartan identifieras som grunderna till soldattorpen Säby 129 och 130 Rasbo kompani, Uplands regemente (Grill 1856 (1988), s. 9). Därutöver fanns en betonggrund till en ekonomibyggnad.

Figur 5. Plan visande fornlämningar efter utredning.

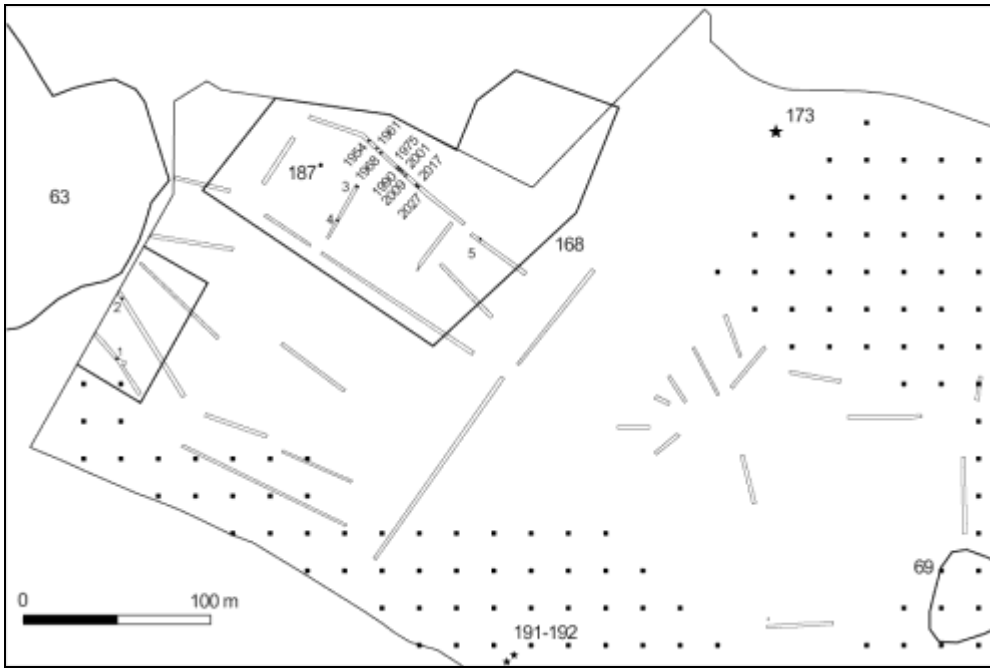
Sökschakt

Sökschakt upptogs med maskin i de östra och västra gårderna och den däremellan liggande hagmarken. Schakten koncentrerades i möjligaste mån till planerad tomtmark och till mindre delar av planerad natur/parkmark.

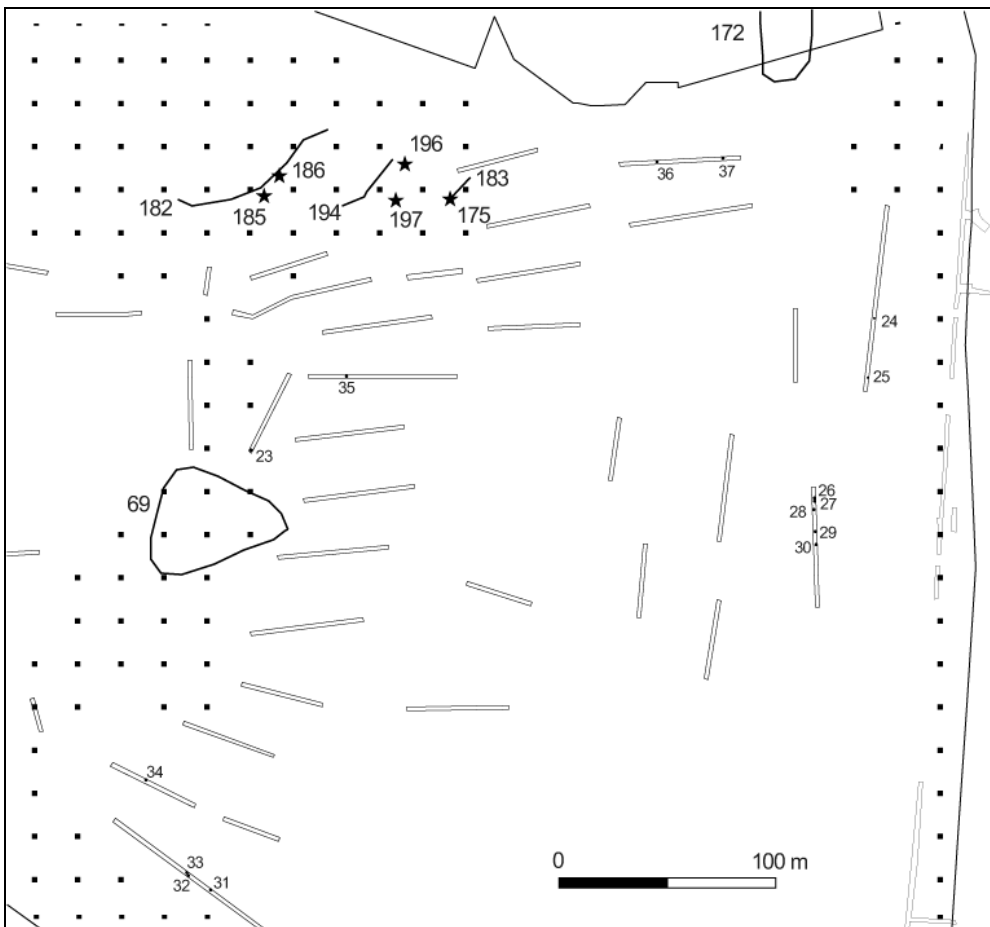
I det västra gårdet påträffades strax öster om gravfältet fornlämning 63 två härdar med brända ben på ca 17-19 m ö h (fornlämning 188).

I anslutning till boplatsen fornlämning 168 och till skålgropen fornlämning 187 framkom boplatsanläggningar i form av tio stolphål (varav flera stenskodda) och två härdar på 17-18 m ö h (fornlämning 168).

I arbetsområdets östra del påträffades boplatslämningar i form av stolphål och härdar i sju sökschakt som preliminärt setts som fyra boplatsytor. I söder, nära den vall som lagts upp utmed Uppsalas södra infart, påträffades två härdar och två stolphål i två schakt på 20-21 m ö h (fornlämning 193). I väster strax nordväst om gravfältet fornlämning 69 framkom en härd och ett stolphål på 20-21 m ö h (fornlämning 189). Ett 40-tal meter sydöst om fornlämning 172 och närmast anslutande till denna framkom två stolphål på ca 18-19 m ö h (fornlämning 190). I västra gårdets östligaste del, ca 30-60 m öster om fornlämning 162, påträffades en härd och sex stolphål på 17-18 m ö h (fornlämning 162).

Figur 6. Plan visande schakt och anläggningar inom områdets västra del.

Figur 7. Plan visande schakt och anläggningar inom områdets östra del.

Diskussion

De påträffade lämningarna liksom de tidigare kända är från olika tider och representerar olika bruk av området. Äldst och med all sannolikhet från förhistorisk tid är skålgrop, gravar och gravfält och boplatslämningar. Till dem torde även av rumsliga skäl hägnaderna föras. Från historisk tid är soldattorpen. Lämningarna efter förhistorisk bosättning ansluter sig preliminärt till tidigare undersökt bebyggelse i denna del av Uppsalaslätten. De utgör därför ett mycket viktigt komplement till kunskapen om områdets förhistoriska bebyggelsemönster- och struktur. Dessa huvudsakligen lågt liggande marker representerar troligen kolonisation och uppodling under perioden yngsta bronsålder–äldsta järnålder. Av särskilt intresse är den påträffade skålgropen som är den första i sitt slag i Danmarks socken.

Som Göthberg påpekat (2004, s. 14f) bör dessa lämningar ses relation till landhöjningen och strandförskjutningen i dessa delar. Bilden antyder att en samling öar sammansmält till en större halvö i en fjärd under loppet av yngre bronsålder. Fjärden har successivt under järnålder grundats upp och försvunnit senast vid slutet av järnålder. Detta har inneburit en kontinuerlig tillväxt av mark under denna tid. Spåren från yngre bronsålder/äldsta järnålder i området kan uppfattas som aktiviteter knutna till områdets användning snarare än egentliga boplatser. De senare uppträder fr.o.m. romersk järnålder vid eller intill de marker som torrlagts under bronsålder och äldre järnålder. Skillnaden i intensitet av områdets användning mellan yngre bronsålder/förromersk järnålder och romersk järnålder kan ses tecken på en relativt snabb och storskalig bebyggelseexpansion. Hur och varför detta skett återstår att besvara men grunden bör tillskrivas i den relativa lågläntheten med en förhållandevis senare och långsammare landhöjning.

Förslag

Upplandsmuseet förslår att arkeologiska förundersökningar bör företas av de boplatzlämningar som framkommit som ligger inom planerad tomtmark (figur 8; fornlämning 162, 168, 189, 190, 193) med undantag för de som framkom i anslutning till fornlämning 63 (fornlämning 188). Här rekommenderas att den planerade tomten ändras så att dessa undviks. Av de fornlämningar som påträffades inom hagmarken ligger i stort sett samtliga i planerad naturmark och berörs därför inte av exploatering. Ett undantag utgörs av gravfältet fornlämning 69 som i sin östra del berörs av planerad tomtmark. Också här bör den planerade tomten kunna ändras så att gravfältet placeras i naturmark. Alternativet är att förundersöka fornlämningen som omfattar fem gravar.

Figur 8. Plan visande fornlämningar inom utredningsområdet.

Sammanfattning

Upplandsmuseets utredning har påvisat ett flertal nya fornlämningar inom berört område. Dessa utgörs av gravar, boplatsytor, hägnader, hållbild och husgrunder. Tre boplatsytor utgör sannolikt fortsättning på tidigare kända boplatsytor. Fornlämningarna (med undantag för skålgropen) överensstämmer både typmässigt och kronologiskt med fornlämningsbilden i området rent övergripande.

Fornlämning	Anläggning	Typ	Text
162	24	Stolphål	0,2 m diameter, mörk/svart fyll.
162	25	Stolphål	0,1 m diameter, bevarat trä.
162	26	Stolphål	0,35 m diameter, mörk/svart fyll.
162	27	Stolphål	0,3 m diameter, sten, kol.
162	28	Härd	0,5 m diameter, kol/skörbränd sten.
162	29	Nedgrävning	0,6 m diameter, bevarat trä.
162	30	Nedgrävning	0,6 m diameter, bevarat trä.
168	3	Stolphål	0,4 m diameter.
168	4	Stolphål	0,4 m diameter, stenskoning.
168	5	Härd	0,3-1,0 m diameter, skörbränd sten.
168	1954	Stolphål	0,6 m diameter, stenskoning.
168	1961	Stolphål	0,3 m diameter.
168	1968	Stolphål	0,35 m diameter, mörk/svart fyll.
168	1979	Stolphål	0,45 m diameter.
168	1990	Stolphål	0,45 m diameter, stenskoning.
168	2001	Stolphål	0,4 m diameter, stenskoning.
168	2009	Stolphål	0,45 m diameter, stenskoning.
168	2017	Härd	0,5 m diameter, kol.
168	2027	Stolphål	0,35 m diameter, stenskoning.
188	1	Härd	0,6x0,4 m, kol, skärvsten.
188	2	Härd	0,4 m diameter, 0,1 m djup, kol, br. ben.
189	23	Härd	0,4 m diameter, skärvsten.
189	35	Stolphål	0,4 x 0,3 m, stenskoning av 0,1 m st. sten.
190	36	Stolphål	0,45 x 0,4 m, stenskoning av 0,1 m st. sten.
190	37	Stolphål	0, 30 m diameter, sten i fyllning.
193	31	Stolphål	0,3 m diameter.
193	32	Härd	0,5 m diameter, skärvsten.
193	33	Härd	0,5 m diameter, skärvsten.
193	34	Stolphål	0,4 m diameter, stenskoning av 0,1 m st. sten.

Figur 9. Tabell över boplatsanläggningar.

Administrativa uppgifter

<i>Plats:</i>	Danmarks-Säby 6:2 m.fl, Danmarks sn, Uppsala kommun.
<i>Undersökningstyp:</i>	Utredning, etapp 1-2I
<i>Orsak:</i>	Planering av industrimark
<i>Fältarbetsperiod:</i>	2007-06-15—06-26
<i>Projektmedlemmar:</i>	Per Frölund (projektledare), Hans Göthberg, Andreas Hennius
<i>Upplandsmuseets diarienummer:</i>	Ar-583-2007
<i>Upplandsmuseets projektnummer:</i>	8240
<i>Beställare:</i>	Uppsala kommun, fastighetskontoret
<i>Arkivmaterial:</i>	Förvaras vid Upplandsmuseet
<i>Kartblad:</i>	Ek 1117b
<i>Länsstyrelsens beslut och datum:</i>	431-8080-07, 2007-06-11

Referenser

Förkortningar

LMV	Lantmäteriverket
DMS	Det medeltida Sverige
SHM	Statens historiska museum
UM	Upplandsmuseet

Lantmäteriakter

Lantmäteriverket, Gävle, Danmarks socken

Danmarksby

Ägomätning	1640-41 A5:14-16
Ägodelning	1707 B13-5:1
Storskifte	1774 B13-5:2

Villinge

Ägomätning	1640-41 A5:17
Ägodelning	1793 B13-34:1

Säby

Ägomätning	1640-41 A5:18-19
Ägodelning	1734 B13-24:1
Storskifte	1760 B13-24:3
Storskifte	1806 B13-24:5
Storskifte	1809 B13-24:6

Överkumla

Ägomätning	1711 B13-14:1
Storskifte	1764 B13-14:2

Litteratur

- Aspeborg, H., Åstrand, J. & Ählström, J. 1997. 1995. *Arkeologisk förundersökning. Väg E4, delobjekt Danmarksby-Fullerö, delen Danmarksby-Rörby/Stångby. Danmarks och Vaksala socknar, Uppland. Arkeologi i Tiundaland*. Riksantikvarieämbetet UV Uppsala rapport 1997:01. Uppsala.
- Grill, C. L. (1988). *Statistiskt sammandrag af Svenska indelningsverket*. Göteborg.
- Göthberg, H. 2004. *Arkeologisk utredning. Säby-Kumla. Danmarks-Säby 6:2, Danmarks-Kumla 2:2. Danmarks socken, Uppsala kommun, Uppland*. Upplandsmuseet rapport 2004:23. Uppsala.